

Raffai Judit–Dala Sára

Napjaink mesemondása¹

A népmesével többféle tudományág képviselőjében és módszertanával foglalkozhatunk, a néprajztudományon belül is több irányzata jött létre a mesekutatásnak. A legismertebbek: a meseszűzsék földrajzi elterjedését, történeti rétegeit vizsgáló, összehasonlító ún. földrajzi-történeti irányzat², a Propp nevéhez köthető alaki-szerkezeti, ún. morfológiai vizsgálatok³ és a mesemondó-központú, egyéniségkutató módszert alkalmazó „budapesti” iskola⁴.

Ez utóbbihoz csatlakozva, előadásunkban nem a gyermekirodalom részeként létező, átírt-átszerkesztett meséről, hanem a népmeséről mint a népköltészet egyik műfajáról, az élőszóban, az elmondás folyamatában létező népmeséről, annak manapság tapasztalható létmódjairól szeretnénk beszélni.

A következő kérdésekre keresünk választ, miközben kétéves közös munkánk tapasztalatairól szeretnénk számot adni és a téma iránt érdeklődőket együttgondolkodásra felhívni:

Mit mond a mesekutatás a hagyományos mesemondás technikájának átadható-tanítható elemeiről?

Élőnek nevezhető-e a mesemondás hagyománya a magyar nyelvterületen? A mai, megváltozott körülmények milyen változásokat hoztak a „klasszikus”, hagyományos mesemondási szokásokhoz képest?

Milyen szerepet játszanak e hagyomány mai állapotában a mesekutatás eredményei, illetve a mesével a gyakorlatban foglalkozó óvónők, tanítók, drámapedagógusok ismeretanyaga, szemléletmódja? Milyen teendők lehetnek a kutatásnak, a kulturális mintákat közvetítő-átadó pedagógusoknak, a közművelődésben tevékenykedőknek?

¹ A 2004. szeptember 21-én, a „Mesemorzsák” c. konferencián elhangzott előadás szerkesztett változata

² Lásd Aarne, A.–Thompson, S. 1961.

³ Propp, V. J. 1995; Csikesz E. 1986.

⁴ Ortutay Gy. 1960. (A népmeséről és kutatástörténetéről összefoglalóan lásd Banó I. 1988, Voigt V. 1989 és 1998)

Nemcsak a néprajz, más történeti és társadalomtudományok, sőt a lélektan egyes irányzatai is kutatják, értelmezik, felhasználják a meséket. Ilyen pl. a mesék művelődéstörténeti összefüggéseit vizsgáló iskola (Darnton, R. 1987; Heller B. 1996); a lélektan pszichoanalitikus vonulatához tartozó freudi (Bettelheim B. 1985) és jungiánus (Von Franz, M. 1995, Kast, V. 1997) megközelítésű meseértelmezés. A lélektani megközelítések közt természetesen megtalálhatóak a meséket a konkrét terápiás gyakorlatban eszközként (is) használó irányzatok: így például a tranzakcióanalízisben, a gyermekrelaxációs technikákban vagy „maszkulinizmusban” játszik fontos szerepet a mese mint mentálhigiénés technika (Bly, R. 2000).

A mese „három élete”. A népmese hagyományozódásának változásait, a napjaink mesemondásához vezető utat megfogalmazhatjuk oly módon, hogy a mese „három életé”-ről beszélünk⁵: a népmese „életének” (formai-funkcióbeli történetének) három fontosabb szakaszát, illetve inkább formáját különböztetjük meg. Ezek a szakaszok részben időbeliek, de főként egy viszonyt: a közösségnek a meséhez, a mesemondói hagyományhoz való viszonyát jellemzik.

A mese „első élete”: amikor a népmese egyenlő a „mondott” szöveggel, a hagyományos mesemondás „eredeti” állapota, vagyis a hagyományos közösségekben, a színhagyományozás törvényei szerint tovább élő népmese.

A mese „második élete”: amikor a népköltészet „fölfedezésével” írásban rögzítették, majd ezekkel az írott változatokkal azonosították a népmeséket. A XIX. századtól a népmese is jórészt olvasmány lett a művelt nagyközönség számára, részben a tudományos meseközlés, részben (klasszikus írónk-költőink átíratái révén) a gyermekirodalom részeként.⁶

A mese mai, „harmadik élete” lényegében visszatér az első, élőszóban létező formához: ez a mesemondás folklorizmusa. Napjaink mesemondóira, felnőttekre és gyerekekre leginkább az jellemző, hogy könyv-meséket, esetleg néprajzilag hiteles gyűjtéseket használnak, dolgoznak fel mesemondásukhoz, és csak keveseknek adatik meg, hogy a mesemondói hagyomány még élő, utolsó képviselőit hallhassák-láthassák, személyes élmények vagy néprajzi gyűjtések, leírások segítségével.

Mindenesetre így a népmese újra az élőszóval azonosul, noha már nem a mesemondás hagyományos körülményei között, hanem új funkcióban, új alkalmakkor.

A hagyományos mesemondás. A népmese az élőszó művészete. A hagyományos mesemondást ezért közösség és mesemondó sajtósági viszonya, a kölcsönös kommunikáció jellemzi.

A mesélő és közönsége olyan közösséget alkot, amelyben mindenki valamilyen módon – aktívan vagy passzívan – birtokosa a hagyománynak. A kollektív tudásanyag ellenére a népmese mégsem teljesen állandósult forma, hanem

⁵ Raffai J. 2004.

⁶ A népmese irodalmi feldolgozása egyébként a *folklorizmus* körébe tartozik. Folklorizmusnak nevezzük azt a folyamatot, amikor a „hivatásos” művészetek alkotói a folklórkötéseket vagy azok egy-egy elemét használják fel saját műveikhez. De folklorizmusnak tartjuk napjaink tömegkultúrájának azt a jelenségét is, amely a népművészet, népköltészet alkotásait a tudatos hagyományápolás jelszavával feléleszti, bizonyos vonásait, formáit megtartja, mesterségesen tovább élteti, de eredeti folklór jellegű vonásaitól megfosztva. Ilyen például a falusi turizmus jó néhány jelensége, a táncház intézménye és a színpadi mesemondás stb. is. Ennek a folyamatnak az ellentéte a *folklorizálódás*, amikor az ún. hivatásos művészet termékei vagy annak egyes elemei beépülnek a népi kultúrába. A népköltészet területén Petőfi Sándor, Czuczor Gergely népdalait említhetjük, melyek valóban a „nép ajkára” kerültek, mint ahogy például a verbunk-dallamok többsége a műzenéből folklorizálódva lett a népi tánczene szerves részévé. Népmesekincsünkben sok a folklorizálódott történet, például széphistóriák, ponyvanyomtatványok történetei, Boccaccio-novellák, Grimm-, sőt Andersen-mesék egyes motívumai már szervesen beépültek a népmesékbe. Vö. Voigt. 1989.

olyan műfaj, amelyet a közösség elvárásai, valamint a mesemondó személyisége, újításai folyamatosan alakítanak, újabb és újabb változatokat létrehozva.⁷

A népmese mindenkori megjelenési formája ugyanis az előadott változat, amelyet szavakkal, hangsúllyal, hanglejtéssel, hangszínnel, arc- és kézmozdulatokkal jelenítenek meg úgy, hogy a hallgatónak a történet képekben is megélevenedjék.

A megjelenítés eszközeivel, a mesemondó személyével, a mesemondás mikéntjével a mesekutatás egyik ága, az egyéniségkutató iskola foglalkozik.⁸ Egyik képviselője, Kovács Ágnes hívta föl a figyelmet a népmese képszerűségének fontosságára. A mesemondó történetet megelevenítő „technikáját” kalotaszegi tapasztalatai alapján már 1943-ban leírta: „A mese csak leírva, kinyomtatva betűsor, a valóságban képek láncolata. Ez a képsorozat él a kettedi mesemondóban. Szavai csak arra valók, hogy a hallgatóval is láttassák e képeket, átéléssék a kalandokat.”⁹

A mesei világ megjelenítésének vizsgálata, az előadói stílus kutatása nagy előrelépés, módszertani újdonság, de általában ez is még szövegek központú volt. Kevésbé kutatták a mesemondó előadása során alkalmazott, a kommunikációt segítő, a szövegek tartalmi elemeit erősítő más eszközöket, vagyis a *non-verbális*: a hang erősségét, a hanglejtést, hangszínt, arc- és kézmozdulatokat, a test mozgását stb.¹⁰ Újabban viszont – úgy látjuk –, erre is nagy szükség van, ha az élő mesét, a mesemondás folyamatát, hagyományozódását, mesemondó és hallgatósága viszonyát vizsgáljuk.

Az, hogy a népmese az „élőszó művészete”, nemcsak azt jelenti, némileg leegyszerűsítve, hogy jobb élőszóban hallani a meséket, mint olvasni, hanem azt is, hogy jobb *nézni* is a mesemondót, mint csak *hallani*, hiszen a mesemondás látványa is segíti a mese befogadását! Éppen azért, mert gesztusokkal és mimikáival törekszik a mesetartalom látványszerű kifejezésére.¹¹ A mesei képsorozat megmutatásához többféle eszközt használ: változtatja a beszéd ritmusát és gyorsaságát, hanghordozását és hangerejét, az arckifejezését, testhelyzetét, gesztusokkal nyomatékokat, hangsúlyt ad egyes szavaknak, indulatot fejez ki velük, a párbeszédes részeknél hanghordozásával és gesztusaival játssza el azonosulását a mesei szereplőkkel. Mozdulataival és arcjátékával megalkotja a

⁷ Ortutay Gyula a hagyományozott szöveghez való viszonyulásuk alapján határozta meg a mesemondók két típusát: a *reprodukáló* mesemondót, akire „a hagyományozott anyaghoz való lehetőségig hű ragaszkodás, a visszaadásban lehető változatlanság” a jellemző (mint például Ruszkovics István vagy Szócs Boldizsár) és az *alkotó* mesemondót, akire „a szabadabb, kötetlenebb előadásmód, a változtatásra, motívumok cseréjére, sőt újabb motívumok bevezetésére való tehetség, készség” jellemző (mint például Fedics Mihály, Ámi Lajos, Tombác János).

⁸ Lásd az ÚMNGy (Új Magyar Népköltési Gyűjtemény) sorozatát.

⁹ Kovács Á. 1943.

¹⁰ A mesemondó mimikáját, gesztusnyelvét leíró jelrendszerre tett kísérletet lásd Raffai J. 2001.

¹¹ Lásd Kovács Ágnes: *A népmese látványszerűsége* c. előadását a szájhagyományozás törvényszerűségeivel foglalkozó 1969-es budapesti konferencián (Kovács Á. 1974/a.); a témához lásd még: Raffai J. 2001.

képzelt mesei teret, ezzel segíti a hallgatóságot, hogy jobban tudja látni a mese cselekményét, kommunikál a közönséggel, „kiszól a meséből”, aktualizálja, megmagyarázza az egyes dolgokat stb.

Természetesen nem mindenki él ilyen eszközökkel, így az előadásmódjuk alapján elkülöníthetjük a mesemondók két fő típusát (természetesen vannak a kettő között átmenetet képviselő mesemondók is):

– a mese előadását gesztusokkal, mimikával, testmozgással kiegészítő előadók (ilyen volt például Fedics Mihály, Pandur Péter, ilyen ma a bácskai Cérna Miklós stb.)

– a merev testhelyzetben mesélő, szinte kizárólag a hangjukkal dolgozó mesemondók (ilyen volt például Ámi Lajos, Kurcsi Minya, ilyen ma a bánáti székely Lócsei Antal stb.)

Azt is feltétlenül említenünk kell, hogy az előadási stílust nemcsak a mesemondó személyisége, de a mese műfaja is befolyásolta, vagy az, hogy kikből állt a hallgatóság. Vagy akár az a tény, hogy napközben avagy este, sötétben mondták-e a meséket.¹²

A mesemondás folklorizmusa. Napjaink mesemondási alkalmai. A közművelődésben manapság látható igény mutatkozik a népmese, egyáltalán a mese mindenfajta feldolgozása iránt. Helyi közösségi események (falunap, búcsú, közösségi hely megnyitása, kulturális rendezvények) programjában lehet néha idős emberektől meséket vagy helyi mondákat, igaztörténeteket hallani, de az is gyakori, hogy a régióhoz egyébként nem kötődő „igazi”, mármint professzionális mesemondót hívnak. A művelődési házakban mesedráma-műhelyek alakulnak, a könyvkiadók sorra jelentetik meg a legkülönbözőbb mesekönyveket. Táncházban, játszóházban, könyvtárakban élő mesemondás, fizetős nyári foglalkoztatókban, bevásárlóközpontokban mesevonat, mesevár, mesehajó szórakoztatja a gyerekeket. Az elmúlt években több olyan – hagyományteremtő – kulturális rendezvény is zajlott, amelyek során nagy súly esett a mesére, mesemondásra, mesedramatizálásra (például a vindornyalaki Mesefesztivál, a kapolcsi Művészetek Völgye, a budapesti Millenáris Park hétvégi rendezvényei). Az interneten több szervezet és magánember indít mese-honlapokat, szövegekkel, játékos feladatokkal, meseillusztrációs pályázatokkal. (Hozzá kell azt is tenni, hogy a legteljesebb zűrzavar, legjobb esetben is eklektika uralja ezt a területet, ha a műfaji határokat és értékszempontokat tekintjük.)

A jelentkező gyerekek, tanáraik, a készülébe legtöbbször bevont szülők, családok nagy száma miatt azonban mégis a *népmesemondó-versenyek* jelen-

¹² „Sötétben él a mese” – mondták régen. Vörös Gizella kispiai mesemondó így emlékszik vissza gyerekkorára: „A nagynénémékhez mikó ementünk, vót egy kemence, kuckó, mink oda felszedelöszködtünk. Ez az Ármin bácsi meg ült az asztal körü és ő mesélt alkonyattájban, hogy ne gyújtuk meg a lámpát. Mert mink úgy képzeltük akkó azt a mesét, valósággnak, akkó nem vót úgy televízió, rádió. Nekünk a mese vót a világunk. Nem csak az életben élünk, hanem a mesébe is beleképzeltük magunkat. Odaképzeltük mintha mink is ott lettünk volna. Higgye el, a legjobb vót akkó hallgatni, mikó alkonyodott má. Mikó sötétedett, olyan jó vót mesét hallgatni.” (R. J. gyűjtése, Kispia, Szerbia–Montenegró)

sége a legfigyelemreméltóbb. A felkészülés, a mese kiválasztása, a versenyen tapasztaltak, a sok új mese, a zsűri tanácsai – nagyon sokan ezeken az állomásokon keresztül kerülnek kapcsolatba a népmesével, épp ezért nagyon nagy a felkészítő pedagógusok és az értékelő zsűri felelőssége¹³.

Napjaink mesemondói. Most lássuk, kik azok, akikkel manapság ezeken a rendezvényeken találkozhatunk, kik is napjaink mesemondói?¹⁴

Hagyományos (felnőtt) mesemondók. A régi, hagyományos életforma és kommunikáció eltűnésével a mesemondás régi, hagyományos lehetőségei (a fonó, a kalákában végzett munkák, a virrasztó) is megszűntek vagy átalakultak. Élnek még viszont olyan idős emberek, akik ezeken a hajdani alkalmakon, a hajdani öregektől lesték el a meséket és a mesemondói „fogásokat”, de maguk már – a megváltozott életformához alkalmazkodva – nem vagy jórészt nem ilyeneken szerepeltek. Őket igyekeznek a néprajzkutatók, a mesemondóversenyek szervezői, a művelődési házak munkatársai bevonni a fiatalok életébe is. Az lenne az ideális, ha még inkább odafigyelnénk rájuk, még több szereplési, találkozási lehetőségük lenne (ezeket filmre kellene venni), és akiktől nem is annyira újabb meséket, hanem inkább a magyar népmese nyelvét, stílust, életformát, tartást és értékrendet lehet tanulni.

A néprajzkutatók leírták, hogyan próbáltak igazodni a XX. század második felében az új szereplési formákhoz ezek a paraszti mesemondók, akiknek életéből eltűntek a tradicionális mesemondási alkalmak. Álljon itt néhány – múltbeli – példa:

Kovács Ágnes mesekutató a bukovinai székelyek mesemondásáról írt munkájában említi a kakasdi *Fábián Ágostonnét*, aki a mesével kapcsolatos folklorizmusnak minden formáját megvalósította. Mesélt óvodában, gyermek-

¹³ Néhány példa a nagyobb, szinte az egész magyar nyelvterület mesemondóit megmozgató versenyek közül Magyarországról és a szomszédos országok magyarsága köréből:

- a főiskolás korosztály részére rendezik az ismert, zsámbéki Apor Vilmos Katolikus Főiskola Benedek Elek Országos Mesemondó Versenyt,
- „Fa ága rügyével...” címmel a generációk együttes szereplését, mesemondását, a hagyományátadást serkenti Gödöllőn a Kárpát-medencei Magyar Népmesemondók találkozója,
- a bukovinai székelyek sajátos nyelvjárását, kultúráját két verseny is ösztönzi, a bonyhádi Sebestyén Ádám Mesemondó Verseny és az érdi Országos Bukovinai Székely Mesemondó Verseny,
- a Vajdaság több nyelvjárását, többféle mesemondói stílust felvonultató, évtizedes hagyományú seregszemléje a Kálmány Lajos Népmesemondó Verseny,
- magyarországi és szlovákiai palóc gyerekeknek egyaránt meghirdetik a „Palócország – Meseország” Palóc Mesemondó Versenyt,
- Országos Mátyás Király Mesemondóverseny.

A mesemondó versenyek között találhatunk kisebb csoportokat, egy-egy korosztályt összefogó, néhány falut érintő versenyt is. Ezekről lásd Raffai J. 2004.

¹⁴ Itt a napjainkban szintén népszerű utcaszínházi formációkról nem szólnunk. Ezek az előadók – vagy egész társulatok – a népmesét, ezt az eredendően epikus műfajt dramatikus formában éltetik tovább, kézműves vásárokon, fesztiválokon, szabadtéri rendezvényeken alkalmi közönség előtt játszanak, általában a közönséget is aktivizálva, a rögtönzésbe bevonva.

könyvtárban, az öregek napközi otthonában, fonójelenetben színpadon, néha rádióban és tévében is, felvételeiből meselemez is készíttetek.

Az erdélyi *Kurcsi Minya*, a „havasi mesemondó” is Fábián Ágostonnéhoz hasonló mesemondói tevékenységet folytatott: 1958-tól, a havason töltött évek után nyugdíjba vonulva mesedélutánokat szerveztek neki az iskolákban és kultúrházakban az egész Maros mentén. Az első mesemondók egyike volt, aki meseelőadásain belépődíjat kért és mesemondási tevékenységéért adót is fizetett.¹⁵

Vajdasági példa Beszédes Valéria kiváló mesemondója, a székelykevei *Szócs Boldizsár*, aki a kilencvenes évektől szintén a hagyományos mesemondásra nem jellemző helyeken is mesélt: kulturális műsorok keretein belül, mesemondóversenyen, konferencián stb.¹⁶

Hasonló utat járt be *Szűcs László* ludasi mesemondó is, aki iskolai magyarórán, néprajzi és természetvédelmi táborban, kulturális műsorok keretein belül stb. is mesélt. Szerepe a Ludason megszerveződő mesemondó csoport életében nagyon fontos lett.¹⁷

Hagyományörző (többnyire felnőtt) mesemondók. Nem hagyományos, hanem (tudatosan) *hagyományörző* az a mesemondó, aki többé-kevésbé még hagyományosan tanult, de már csakis új környezetben (színpad, tábor) mesél, repertoárja, előadási stílusa már csak versenyeken, fellépések alkalmával aktivizálódhat, alakulhat, csiszolódhat. Erre a legjobb példa egy bánáti székely (hertelendyfalvi) család, amelynek tagjai a bukovinai székely mesemondóversenyek többszörös győztesei. Az édesapa a mesemondással még tradicionális körülmények között találkozott, passzív tudását és stílusát ezek az évek határozták meg, viszont mesélőkedvét és repertoárjának bővítését napjaink mesemondási alkalmai hozták felszínre, és gyermekeiket már ezek tanulságai alapján, tudatosan készíti a mesemondásra.

A hivatásos vagy inkább professzionális (többnyire felnőtt) mesemondók. Manapság egyre népszerűbb mesélők, akik – általában komoly előtanulmányok, könyvtári és helyszíni gyűjtések után – a hagyományos mesemondást szem előtt tartva, de igazodva a mai kulturális formákhoz váltak színpadi közönség előtt mesélő előadókká.

Míg a többiek (az előző három csoport) általában saját nyelvjárásukat beszélve, egy tájegység meséinek az előadói, a hivatásosnak nevezhető mesemondók – több nyelvjárást és mesehagyományt is jól ismerve – több tájegység meséit is hitelesen adják elő.¹⁸

A népmesemondó-versenyek (többnyire gyermek) szereplői. A fent említett ludasi mesemondó csoport példáján érzékeltetjük, hogy akik nem

¹⁵ Faragó J. 1969.

¹⁶ Beszédes V. 2004.

¹⁷ Raffai J. 2001.

¹⁸ Talán nem közismert, hogy Benedek Elek a mesemondás folklorizmusának első jelentős személyisége. Ismerte és alkalmazta a hagyományos mesemondást, de leginkább már nem falusi környezetben. Többnyire a gyermekújság, a *Cimbora* szervezésében tartott mesedélutánokon szerepelt – sőt, idővel saját gyermekmeséinek szövegét is előszóval, gyermekhallgatóság előtt mondta el, amit a jelen lévő felnőttek – mint ahogy a gyűjtők a hagyományos mesélőknél tenni szokták – gyorsírással lejegyeztek. (Lásd Raffai J. 2004.)

hagyományos módon tanulták a mesemondást és nem is hagyományos alkalmakkor mesélnek, azok is követhetik az eredeti népmesei stílust.

A Ludasi Művelődési Egyesület gyerek mesemondói 1997-ben, a IV. Kálmány Lajos Népmesemondó Verseny szabadkai elődöntőjén szerepeltek először. Az ott elért sikereken felbuzdulva mesemondó csoport alakult a faluban. A Ludas Matyi Művelődési Egyesület 26 főből álló gyerekcsapata a hagyományápolás céljával jött létre, a betlehemezést, majd a farsangi népszokásokat elevenítették fel, így szívesen bekapcsolódtak a mesemondóverseny munkájába is. A mesetanulást mesegyűjtés és kutatómunka előzte meg. Vezetőjük, Vörös Imelda hangszalagra vett néhány mesét, valamint összegyűjtötte a már felfedezett ludasi mesemondók leírt szövegeit. A gyerekek hangszalagról tanulták a szövegeket. Vörös Imelda fő instrukciója, amivel a mesei nyelv képszerűségét tanította, a következő volt: „Meséld úgy, hogy lásd és éld át!” A mesemondóversenyen való (első) sikeres fellépés után a gyerek mesemondók első otthoni fellépése a falunapon volt. A falubelieket lenyűgözte a mesemondók előadása, főleg az lepte meg őket, hogy az ő otthon beszélt ő-zó nyelvjárásuk színpadra került. Ettől kezdve a falu hagyományos mesemondói több alkalommal meséltek a mesemondócsoport gyerekeinek. Sőt az is előfordult, hogy közösen léptek fel velük, így aztán a jobb képességűek előadásában látványosan megjelenik az idősek, főleg a már említett Szűcs László előadási módszerének hatása. Ez a generációk közti együttműködés nemcsak a mesemondás hagyományának egy újabb formáját hozta létre, hanem hozzájárult ahhoz is, hogy a faluban kedvező változás állt be a mesehagyományhoz való viszonyban.¹⁹

A legtöbb mesemondóverseny kimondott-kimondatlan alapelve az, hogy a mese a gyerekek műfaja, akik az elmondására is vállalkozhatnak. Ezzel a szervezők, a pedagógusok, a gyerekszereplők eltérnek a hagyományos úttól, hiszen így a jelentkezők nem a megszokott tanulási folyamatokon keresztül (gyerekkori mesehallgatás után, több évtizedes passzív mesetudást követő, felnőttkori mesemondás) lesznek (jó) mesemondók. Persze vannak – és érdekes módon az utóbbi években egyre többen – felnőtt versenyzők is, akik főleg egymás példáján felbuzdulva jelentkeznek, de a túlnyomó többség az óvodás és iskolás korosztály köréből való. Más kérdéseket vet föl, hogy a versenyzésnek ez a módja eleve idegen a hagyományos mesemondástól, a gyerekek versenyeztetése pedig egyáltalán magától a hagyományos kultúra nevelési-be-nevelődési folyamatától is.

Összefoglalás. Arra a kérdésre tehát, hogy van-e még hagyománya az élősavas mesemondásnak a magyar nyelvterületen, a válaszunk az, hogy élő, létező ez a hagyomány ma is, de természetesen megváltozott formában.

Összefoglaljuk a (szempontunkból) legfontosabb változásokat:

– a folklorizmus jelenségeként a mesemondásnak már nincs meg az a komplex, társadalmi-kulturális funkciója, ami eredeti környezetében minden népköltészeti műfaj előadására jellemző;

– ebből következik, hogy főleg az esztétikai és pedagógiai szempontok határozzák meg a mese és a mesemondó kiválasztását, az előadási technikát;

¹⁹ Raffai J. 2003.

– a népmese eredendően felnőtt-műfaj volt, ma sok gyerek mesemondót hallhatunk;

– a mesemondásnak új, szervezett alkalmi alakultak, némelyikkel új hagyományt teremtettek;

– a mai (alkalmi) *közönség* nem *közösség*, nincs (közös) passzív tudásanyag, közös mesekincs, ami alapján értőn-bírálon hallgatná *saját* mesemondóját;

– ezért nincs már meg az a sajátos, kölcsönös visszajelzéseken alapuló viszony a mesemondó és hallgatósága közt, ami az élő folklórműfaj jellemzője volt²⁰;

– ugyanezért a közösség ellenőrző szerepét (a „kollektív cenzúrárt”) a mesemondó csoportok tagjai és a zsűri veszik át;

– a professzionális mesélőket leszámítva a mesét mondó szereplőknek-versenyzőknek nincs aktív mesemondói repertoárjuk: a színpadon többnyire betanult-betanított mesék hangzanak el;

– mivel legtöbbször nincs sok idő a mesére (némely versenyen egyenesen megszabják, hogy milyen hosszú, általában 3, 5 vagy 8 perces mesét mondjanak), átrendeződtek a műfaji arányok, az elmozdulás a „klasszikus” tündérmeséktől a rövidebb, anekdotikusabb igaztörténet, állatmese, tréfás mese felé tart.

Föl kell tennünk a kérdést: a mesemondás e megváltozott hagyományának éltetésében, irányításában milyen szerepet játszik a népmesével elméletben foglalkozók tevékenysége, illetve a mesével a gyakorlatban, napi szinten találkozó pedagógusok? Milyen teendőink lehetnek e téren?

Véleményünk szerint a mesekutatás egyik feladata, hogy a mesemondás, a népmese iránt érdeklődők számára a hagyományos mesemondás jellemzőit, az azokból ma is használható, megtanulható technikai „fogásokat” minél több fórumon megismerhessék.

A mesemondással gyakorlatban foglalkozók, a versenyszervezők, zsűrizők, múzeumpedagógusok véleménye is az, hogy a gyerekeknek és felkészítőiknek tisztában kellene lenni az irodalmi vagy átírt, és az élőszavas, változatokban élő, nem rögzített szövegű mese közötti különbséggel. Hiszen egy verseny általában már a kiírás megfogalmazásával, azután pedig a zsűri szemléletével, értékelésével befolyásolja a meseanyag ismertségét, a versenyzők ízlésbeli, stílusbeli fejlődését.

Nem (kizárólag) a néprajzi hitelesség miatt fontos a mese szó szerinti betanítása helyett a szüzséközpontú, improvizatív mesemondásra tanítás, a paraszti mesemondás egy vonása, hanem pedagógiai okokból is. A rossz tanulónak, rossz memóriájúnak tartott gyerekek is sikeresek lehetnek, ha nem memoriterként muszáj, hanem a történetmondáshoz, nagyotmondáshoz közel álló módon, a fantáziájukat szabadon eresztve lehet mesélniük. Más területen esetleg háttérbe szorított, az iskola kényszerrendjében elsorvadó vagy fel sem ismert tulajdonságokat hoz ki a hagyományos mesemondás technikáinak fellelvenítése, ha a pedagógusok, a zsűriző szakemberek előtt nem a színészek

²⁰ Mint az jelen konferencián Kovalcsik Katalin előadásából is kiderült, a cigány mesemondásra a mai napig jellemző a hallgatóság és a mesélő közötti kommunikáció, a párbeszéd, sőt a szenvedélyes vita.

teljesítménye lebeg. Az ismert mesemondó, Kóka Rozália egy előadásában erről bizony keményen fogalmazott: „Rettenetesen fontos a pedagógus mesemondói tevékenysége... A pedagógusok zöme mindig olvassa a mesét. Ugyanis az, hogy egy mesét megtanuljon fejből, az már nagyobb energiát, befektetést jelentene és így nincs is repertoárja, hogy úgy mondjam a pedagógusoknak, bár nagyon jó lenne és nagyon ideális lenne.”²¹

Azután a versenyzők többsége csak leírt-átírt meseszövegeken keresztül kerül kapcsolatba a népmesével. Még mindig nagyon kevés kiadvány létezik a népmesét megismerni, tanulni vágyók számára, hiszen ha a mese az élőszó művészete, nem elég szövegeket tanulni: hangzó, sőt ideális esetben videóanyagok kellenének ahhoz, hogy a mesemondó hagyományt annak nyelvi és nyelven kívüli hatáskeltő eszközeivel együtt sajátíthassa el bárki.

Ebből is adódik a mesekutatás másik feladata, hogy ne csak a tudományos élet eseményeit, kiadványait kísérfje figyelemmel, hanem a kissé lenézett közművelődés „hadállásait” is ismerje, támogassa, az igényeket felmérve segítse effajta kiadványok létrejöttét²².

A hagyományos, közösségi életforma átalakulása vagy eltűnése nem tünnetelte el a hagyományos kultúra kommunikációs modelljei iránti igényt, sőt, a „magányos tömeg” korában még nagyobb szükség van a közvetlen emberi kapcsolatokra, az élőszó erejére, a nyelvi önkifejezésre. Az olyan kulturális örökségekre pedig, mint a mesemondás, kifejezetten kiéheztek az emberek. Ezért úgy véljük, hogy (leginkább a táncházmozgalom módszertanához és hagyományátadási modelljéhez hasonlóan) a mai, megváltozott mesehagyomány esetében is szükség van olyan fórumokra, eseményekre, személyekre, kiadványokra, amelyekeken keresztül az *elmélet*: a kutatás (jelen esetben a mesemondásra koncentráló néprajzkutatás) és a *gyakorlat* (a népmese alkalmazásának legfőképpen pedagógiai gyakorlata) találkozik, integrálódik.

Irodalomjegyzék

- Aarne, Antti-Thompson, Stith: *The Types of the Folktale* (FFC 184.) Helsinki, 1961.
- Banó István: *Népmese*. In: Vargyas Lajos (szerk.): *Magyar népköltészet*. (Magyar néprajz nyolc kötetben V.) Budapest, 1988. 7–78.
- Beszédes Valéria: *Szőcs Boldizsár meséi*. Budapest, 2004.
- Bettelheim Bruno: *A mese bűvölete és a bontakozó gyermeki lélek*. Budapest, 1985.
- Bly, Rober: *Vasjankó. Könyv a férfiakról*. Budapest, 2000.
- Csikész Erzsébet: *Találd ki a mesémet!* Budapest, 1986.
- Darnton, Robert: *Lúdanyó meséi. A nagy macskamészárlás. Két epizód a francia kultúrhistoria köréből*. Budapest, 1987.

²¹ Kóka Rozália előadása a Hagyományok Háza népmesetáborában 2003. július 24-én

²² Ilyen tudományos kiadvány például Faragó J. 2003. A Hagyományok Háza éppen ezt a hiányt látva indított hangzó mellékletes sorozatot, „Népmesetár” címmel.

- Faragó József: *Kurcsi Minya havasi mesemondó*. Bukarest, 1969.
- Faragó József: *A mesemondók repertoárjának kutatásai*. In: Voigt Vilmos (szerk.): *A szájhagyományozás törvényszerűségei*. Budapest, 1974. 61–65.
- Faragó József: *Baka András tréfás beszédei. Moldvai csángómagyar népmesék*. Kolozsvár, 2003.
- Faragó József: *Láttatás a mesélésben*. In: Voigt Vilmos (szerk.): *A szájhagyományozás törvényszerűségei*. Budapest, 1974. 96–97.
- Franz, Marie-Louise von: *Női mesealakok*. Budapest, 1995.
- Heller Bernát: *A héber mese*. Budapest, 1996.
- Honti János: *A mese világa*. Budapest, 1937.
- Kast, Verena: *Nők és férfiak a mesében*. Budapest, 1998.
- Kovács Ágnes: *Kalotaszegi népmesék. I–II. (ÚMNGY, V–VI.)* Budapest, 1943.
- Kovács Ágnes: *A népmese látványszerűsége*. In: Voigt Vilmos (szerk.): *A szájhagyományozás törvényszerűségei*. Budapest, 1974/a. 25–26.
- Kovács Ágnes: *Gesztusok és hangutánzás a mesében*. In: Voigt Vilmos (szerk.): *A szájhagyományozás törvényszerűségei*. Budapest, 1974/b. 94–95.
- Ortutay Gyula: *A magyar népmese*. In: Ortutay Gyula–Dégh Linda–Kovács Ágnes (szerk.): *Magyar népmesék*. Budapest, 1960.
- Ortutay Gyula: *Fedics Mihály mesél*. Budapest, 1978.
- Propp, Vlagyimir. J.: *A mese morfológiája*. Budapest, 1995.
- Raffai Judit: *A Rézmonyos. Ludasi népmesék*. Szabadka, 2000.
- Raffai Judit: *A mesélő ember. Szűcs László bácskai parasztember meséi*. Budapest, 2001.
- Raffai Judit: *A ludasi mesemondás ma. Ludasi jegyzetek 4–5*. Szabadka, 2003. 27–35.
- Raffai Judit: *A magyar mesemondás hagyománya*. (Népmesetár) Budapest, 2004.
- Sándor István: *A mesemondás dramaturgiája*. Ethnographia 1964. LXXV. 523–556.
- Voigt Vilmos (szerk.): *A szájhagyományozás törvényszerűségei*. Budapest., 1974.
- Voigt Vilmos: *A magyar népmese*. Ethnographia 1989. 100. 1–4. 384–409.
- Voigt Vilmos: *Alapismereti bevezetés a néprajz iránt érdeklődő egyetemi hallgatóknak*. Debrecen, 1989.
- Voigt Vilmos: *Mese*. In: Voigt Vilmos (szerk.): *A magyar folklór*. Budapest, 1998. 221–280.

Ódor László

Tell Vilmos

mint az egyik európai alapmese figurája

Tell Vilmos hősiessége, az idegen hatalmat megtestesítő *Gessler*rel való mérészembeszegülése, majd a puffancs tirannus meggyilkolása ugyan svájci illetőségű történet, de mint sztori és mint tanmese teljességgel idegen a svájci emberek és a svájci közösség természetétől: svájci történet, de az európai mítosz része.

Volkskunde der Schweiz (Svájc néptana) című alapművében Richard Weiss etnográfus a svájci ember jellemző tulajdonságait a közép vonal köré helyezi: a mértékletesség (*Masshalten*), a szélsőségek kerülése (*Abneigung gegen die Extreme*), a békülékenységgel (*ewige Suche nach Konsens*) mellett fontos vonásnak tartja a svájci ember pragmatizmusra való hajlamát (*Hang zu Pragmatismus*), és ezzel egybehangzónak tekinti a minden absztrakciótól való irtóztatását. (Ő az *Abneigung* szót, ami még durvábban hangzik, írja – ami egyenesen undornak is fordítható.)

Mindemellett a svájci entitásnak része ugyan a történelem, de nem önmutogatóan, hanem szemérmesen őrzött emlékek soraként. Így él gyűjtőnévként a *Freiheitsschlachten* (a Habsburg elnyomás ellen, a svájci szabadságért vívott csaták) vagy éppen magának a szabadságnak a fogalma. Elképzelni sem tudnám, hogy egy svájci ember kijelentésében büszke lenni bármire is, ami történelmi vagy akár jelen valója. Ő megszervezi, megéli a nemes fogalmat, és nem híreli. Szemérmes, mint általában a paraszti népek.

Érthető, hogy élénk és jellegzetes – és ráadásul sikeres – történelme dacára a svájci városok és községek közttereit alig-alig díszíti történelmi személyiség szobra vagy olyan esemény képe, mely nemzeti jelképpé válna. Tell Vilmos is elhallgatott múltja Svájcban – ha él, hát pragmatizmusával él. A turizmus megkívánt vizualitásában, hiszen hol álljon meg Svájc közepén: *Zentralschweiz*ban a külföldiek szállító autóbusz, ha a *Vierwaldstättersee* vizébe benyúló Tell-Platte fölé ér, amely sziklalapra egykor, a tajtékos vízen vergődő hajóból Tell kiszökött (ide még a sziklafalhoz tapasztva kápolnát is emeltek), vagy Altdorfban, ahol évente előadják Schiller Tell Vilmos című drámáját, mi mást mutasson és meséljen a szorgalmas idegenvezető – mint Tell Vilmos meséjét?

Aki – ezt jó tudnunk – soha nem járt Svájcban, hallani azonban sokat hallott róla, elsőként halhatatlan barátjától, Goethétől, aki – Itália felé menet s jövet – többször is beutazta Svájcot. Az ő révén, Schiller Wilhelm Telljének színpadi megjelenésével vált európai legendává, kerek mesévé a Tell Vilmos 14. századi története. S alighanem így, onnan, az európai eszmehorizontról visszavetülve lett másodlagosan újra svájci történetté. Az altdorfi előadás ékesen bizonyítja, milyen messzi idegenből érkezik az irodalmi írott német – a hochdeutsch – magasából a darab s előadása, s lesz belőle ellenállhatatlanul – már az előadás

közepe táján – a beszélt svájci nyelv, a tájnyelvi hangokkal és hangulatokkal színezett színmű: svájci, de azért nem egészen svájcias történet.

Tell Vilmos még csak nem is szerepel a néhány éve a Koeler und Amhang kiadónál megjelent *A nemzetek mítoszai* című kötet svájci fejezetében. Az ismert történész, Georg Kreis sietve leszögezi tanulmánya első mondatában, hogy „a múlt jelenértékű ápolása a modern kor egyik sajátja”. Kreis szerint a *többnyelvűség, a kettős felekezetiiség, a kulturális sokrétűség és a föderalizmus* fogalma jellemzi Svájcot. A szabadságért vívott hősi harc, vagy bármilyen olyan terminológia, mely Tell Vilmosra emlékeztetne, hiányzik a felsorolásból.

A konkrét megjelölések közül is. Kreis öt pillérre helyezi a történeti svájci-ságot. A *Rütlichwurban* (a Rütli mezején 1291. augusztus elején) megfogadott együttélési szabályrendre, *Winkelried* halálára (1386-ban a sempachi csatában esett el), a *kappeli tejlevesre*, mely egy 1529-es csata utáni közös étkezéssel az ellentétes nézeten lévők közötti megbékélés szimbóluma lett, *Pestalozzi* pedagógiai működésére és a *semlegességre* és a *humanitárius* aktivizmusra – aminek egyik pregnáns képviselője a *Vörös kereszt*.

Kreis hangsúlyozza, hogy a fenti lista képviseli a svájci eszmeiséget, a nemzeti mítoszt – ami „lehet konzerváló és lehet perspektivikus jellegű is”. Ebben az esetben a megőrző erő és a perspektivikus szándék, az akarat elsősorban európai illetőségű.

Schiller a francia forradalom utáni Európának volt teremtő géniusza mindkét szempontból. Mint aki Svájcot – mint említettem – sose látta, drámája anyagát elsősorban *Ägidius Tschudi Helevtische Chronik*jából merítette, és – 1803. augusztus 25. és 1804. február 18. között megírt – darabjával jócskán az európai mítoszvilág, a francia forradalommal kezdődő szabad-liberális személyi rend megalapozásához járult hozzá. Amikor a három Waldstätte egyikének helytartója, a brunecki Geßler elharsogja, hogy „aki nem hódol be Ausztriának, az mindentől és minden tisztelettől megfosztandó”(micsoda archaikus tévedés – visszavetítve – a 14. századról s benne Ausztriáról beszélni)! Erre válaszol a szintén brunecki Bertha, aki büszkén és dacosan Rudenznek nyújtja a kezét: „a szabad svájci nő a szabad svájci férfinak”! Ez is micsoda történetietlenség, mert – ha meggondoljuk – Svájc igazából csak a Wilhelm Tell darab megírása után, a Bécsi Kongresszus keretében – 1815-ben – születik meg. Mint katonai szövetség, s csak később mint polgári együttműködés, vagyis szövetségi állam. S lesz eszmény, a francia forradalom ideatárában testet öltő európai szabadság-eszményforrása és táplálója.

Megjelenik a magyar kártyán is. Pótlékként is, hiszen a magyar történelem bőven szolgáltatta a szabadság szimbolikus figuráit – de ők a kor tilos tartományába voltak bezárva. A svájci mese a távoli álom, sokféleképpen behelyettesíthető volt, már akkor s azután is. Megjelenése nem virtigli magyar találmány volt, hanem német importáru. Bécsből érkezett a svájci eszme s megtestesülése német kártyaként. Ezt vette át Piatnik Ferenc pesti kártyagyártó üzeme, s így lett belőle német ármányból – Bécs háta mögött – az európai szabad eszmeiség kifejezője. Olyan rejtett kommunikáció, összekacsintós értem-érted játék része, mint az egykori mondás, ahogyan a bús és elmés magyarok éppen – s éppen ebben az időben – a Gotterhalte dallamára énekeltek a kártyadalt:

„hetes, nyolcas, kilences, tízes, alsó, felső, disznó, király”. *Disznó király* – már ezért megérte a fájó magyar szívnek a góbés csavarintás.

Svájc tehát – noha elfogadja Tell Vilmos hirtelen támadt és kötelező svájci honosságát – mérsékelt örömmel, visszafogottan szemléli az európai álmodozás jeleit és eseményeit. Hiszen – a pragmatikus svájci – nem színpadra álmodja és beszélteti ezer szavában és színében a szabadságot, hanem megteremtette és sok nyúggel-daccal védi, félti, ápolja. Szakirodalmukban a Tell-kérdéssel legfeljebb ha turisztikai felfogásban és szinten foglalkoznak. Nem érdekli őket a győzelem – miként az élet ellenében a halál –, hanem a pragmatizmus jegyében: a pozitív valóság.

Ezért válaszolnak így, a schilleri színdarab lényeges motívumára utaló kérdést hallván, a tréfás kedvű s az eredményspecifikus külföldiek hóbortjait, hóbortos kérdéseit ismerő svájciak így: hogy élő figura-e a mesében és mítoszban élő hős Tell? Isten tudja, élt-e egyáltalán, de az bizonyos, hogy a fia fejéről lelőtte az almát!

VARGA ZSÓFI

A KERET I.

Utóhang

Nagy fába vágta fejszójét folyóiratunk, amikor ez év őszén, *Mesemorzsa*k címmel kétnapos tanácskozást szervezett az európai népek és a magyarság mesekincsének és mondavilágának összehasonlító *motivumvizsgálatáról* illusztris néprajzkutatók, szerkesztők, fordítók, szakoktatók és előadók részvételével. Távlatos európai kiadói, irodalmi-népnevelési program megalapozása lebeggett ugyanis szemünk előtt. Különösen mert az Európai Unióba frissen belépő országokban talán az alapító tagoknál is nagyobb a hajlandóság annak feledésére, hogy Európa kulturális-szellemi határai nem államhatalmiak, s nem is lehetnek azok. Van a népművészetnek olyan, nyelvi meghatározottsága ellenére a zenével vagy a festéssel foghatóan egyetemes rétege, amelyben a tágabb összetartozás nyilvánvaló.

A mesekincskutató-mesetáralapozó tanácskozással támpontokat szerettünk volna nyerni ahhoz, hogy a megőrzésre érdemes európai mesetradíciók továbbélteséhez világos kép alakuljon ki a magyar mese- és mondakincs sajátosságainak és európai beágyazottságának viszonyrendszeréről.

Rendezvényünk címével egyszerre próbálunk utalni a mesék eredetének „mítoszmozsalódási” magyarázatára és arra, hogy, mint Propp tanította, a fő mesetipológiai elméletek a mesehősökben megtestesülő cselekvés-funkció együttest valódi epikus szintagmaként (alapelemként) azonosították. A „mesemorzsa”k” sehol sem tapasztathatók össze a feltételezett nemzeti ősmesévé, de egy-egy kiforrott mese változatai nem is vezethetők vissza vándorlásának feltételezett bűvópataka mentén *egyetlen*-egy azonosítható ősforráshoz, keletkezési helyhez.

Szilárdan hisszük mégis, hogy felsejlenek annak a tág értelemben vett *európai nagy, sokszínű mesetárnak* a körvonalai, amely a nagyvilág itteni égtáján a jövőendő gyermekeinek ugyanúgy *közös szellemi tápláléka lehet majd a közel hetven számon tartott európai nyelv mindegyikén*, mint Bartók és Kodály munkássága nyomán kinél-kinél az ősi népi hangzásvilág. Meggyőződésünk, hogy megalapozására sehol másutt nem alkalmasabbak a történeti adottságok és a szellemi feltételek, mint épp nálunk, Magyarországon. Az első lépcső lehet kezdeményezésünk, a mesemorzsa**kból így készül majd cipő, avagy parasztkenyér.**

Kiadónk végső célja egy olyan *európai mesetár* létrehozása, amelynek egyes darabjait nem a tudományos érdekességű *tipológia szerinti* válogatások és nem is *egy-egy nyelv* zárt mesekincse alkotja, hanem a valóban *közösnek* minősíthető európai mesekincs a mindenkori holdudvarával, amely a történeti népmozgalmak természetes következménye.

Az európai mesekincset ebben a válogatásban *geomorfológiai szempontok* szerint szeretnénk csoportosítani. Közös sorozatcíme: *Mesék a Házból*. A mintegy hetven európai nép mesetáraiból állítunk össze mesegyűjteményeket a hegyekről, az erdőkről, a folyókról, a tengerről, az állatokról stb., egyetemes európai mesekozmológiát alkotva.

A tanácskozásra készülő dolgozatok közzététele után a kipróbált mesefordítókra, egy-egy európai nyelvterület mesekincsének legjobb ismerőire számítunk elsősorban, valamint leendő folkloristákra. Vállalkozásunk méltó folytatása jövőre a mesetár projektjének előkészítése lesz. Pártolónk segítségét kérjük egy többnyelvű, **Mesék a Házból** című európai mesetár megalapozásához és többnyelvű közkinccsé tételének elindításához.

Bognár Antal